

П. Карышковский.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
ЦЕНТР АНТИКОЗНАВСТВА ТА МЕДІЄВІСТИКИ
ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ОНУ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
ГРЕЦЬКИЙ ФОНД КУЛЬТУРИ (ОДЕСА)

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XIII

ОДЕСА
ОНУ
2021

УДК 94(100)“-05/17”(08)

C773

Рецензенти:

І. В. Бруйко – д.і.н., директор Одеського археологічного музею НАНУ;

О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

І. В. Немченко – к.і.н., керівник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова, головний редактор;

О. Б. Дьомін – д.і.н., проф. кафедри всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;

І. С. Гребцова – д.і.н., зав. кафедри всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;

Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доц. кафедри всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;

В. Г. Кушнір – д.і.н., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;

О. М. Луговий – к.і.н., доц. кафедри всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;

В. В. Чепіженко – викл. кафедри всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;

С. Б. Охотніков – к.і.н., зам. директора Одеського археологічного музею НАНУ;

М. Д. Руссов – доктор хабілітат історії, професор Вищої антропологічної школи (Кишинів, Молдова);

О. В. Сминтина – д.і.н., зав. кафедри археології та етнології України ОНУ імені І. І. Мечникова;

С. Б. Сорочан – д.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Протокол № 5 від 18 лютого 2021 р.

C773 Стародавнє Причорномор'я. Випуск XIII / Голов. ред. І. В. Немченко. –
Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2021. –
442 с.

ISBN 978-617-689-412-4

*Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів
XIII ювілейних читань пам'яті П. Й. Каришківського, міжнародної
конференції, яка відбулась в ОНУ імені І. І. Мечникова 12–13 березня 2021 р.*

Збірка видана за спонсорської підтримки

І. М. Ковалья, В. О. Кравця, В. В. Левчука та С. Парадісопулоса

ISBN 978-617-689-412-4

УДК 94(100)“-05/17”(08)

© Колектив авторів, 2021

© Одеський національний

університет імені І. І. Мечникова, 2021

Ю. А. Черниенко (Одесса)

ПО ПОВОДУ НЕКОТОРЫХ РАЗНОГЛАСИЙ ПО ВОПРОСАМ ИСТОКОВ ПОЗДНЕБРОНЗОВОЙ МЕТАЛЛУРГИИ ЮГА ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ

По словам В. И. Клочко, из советской историографии в современную археологию Восточной Европы попал поддерживаемый многими исследователями фейк о решающей роли сейменско-турбинского транскультурного феномена в распространении в начале позднебронзового века на значительной части Северной Евразии новых технологий металлопроизводства, а последовательную критику первым теорий азиатского происхождения сейменских бронз коллеги не замечают, как будто бы последней нет¹. Действительно, многие исследователи считают приоритетным для юга Восточной Европы в начале эпохи поздней бронзы вектор влияния традиций металлопроизводства с востока на запад, часто выделяя роль сейменско-турбинского фактора. Уже приходилось возражать против «ограничений» некоторыми исследователями связи металла сабагиновской культуры с востоком².

По былому мнению В. И. Клочко, находки типичных сейменских вещей в Украине, скорее всего, связаны с покровским нашествием, хотя утверждалось также о наличии здешних прототипов сейменских копий и кельтов и собственной металлургической традиции, технологически близкой к сейменской, но культурно отличной от последней (становление которой произошло в конце эпохи ранней бронзы на территории Украины, но окончательное – в Верхнем Поволжье), хотя все же тесно связанной, в частности, с сейменско-турбинскими племенами³. Что ж, логична мысль о том, что вещи и типы распространялись оттуда, где они наиболее были характерны в эпоху своего возникновения.

Поиски и анализ контекстов развития металлургии бронзового века Восточной Европы (не только восточных), конечно, нужны. Скептическое отношение к тому, что оловянистые бронзы и техника литья тонкостенных орудий с «глухой» втулкой в двустворчатых каменных формах стали использоваться на огромных европейских территориях именно в результате волго-уральских импульсов, в принципе вполне объяснимо⁴. Да и, к примеру, родство большинства ранних ушковых кельтов с Украины и некоторых других территорий, в т. ч. лобойковско-голоуровских, с сейменско-турбинскими улавливается в основном в некоторых элементах декора, а не морфологически, в отличие, стоит отметить, от самусько-

кижировских, несомненно, развившихся на базе сейменско-турбинских⁵. Зато, например, впечатляющее сходство форм карпато-причерноморских топоров-кельтов (во всяком случае, по номенклатуре В. И. Клочко), отливавшихся в Малокопаневской мастерской, типа «Ришешть» сабастиновского времени⁶ и из Кировского клада (со «свернутой» втулкой; культурный круг Бабино) мнение о типолого-генетической связи между ними⁷ напрочь отвергать не позволяет⁸. Но в последних работах В. И. Клочко речь идет о распространении металлургических технологий и традиций, а также орнамента на керамике, близкого к таковому на сейменских кельтах, а то и о возможных миграциях носителей определенных таковых традиций (в т.ч. индоевропейцев) с очень древних времен, как правило, только с запада или юга на восток – из Центральной Европы, Ближнего Востока и т.д. в Украину, затем некоторых из этих традиций (а других – с Украины) – в Подонье, Поволжье, Приуралье, Зауралье (откуда арии проникли в Индию), а потом – и далее на восток Евразии, а на запад – за некоторыми исключениями, с Украины в эпоху ранней-средней бронзы, в частности, об участии упомянутых носителей в формировании комплексов орудий (включая новые типы или варианты) культур позднекатакомбной, круга (или культурно-хронологического горизонта) Бабино, абашевской, Сеймы-Турбино, срубной и андроновской, маркирующих и сам процесс генезиса культур эпохи поздней бронзы, в частности, срубной⁹. Так, исследователь считает сейменский, или восточнунетицкий, тип наконечников копий абашевской культуры результатом развития от типа «Новоселица» (со «свернутой» втулкой, катакомбного времени) вместе с унетицким типом Бабин (с литой втулкой, «бабинского» времени, малочисленные внекомплексные находки из Центральной Украины), а сейменский тип втульчатых топоров-кельтов, почему-то называемый В. И. Клочко и восточнунетицким, – итогом трансформации от мотыг-топоров-кельтов со свернутой втулкой типа «Новоселица» ямно-катакомбного времени, найденных в основном в Западной, Центральной и Северо-Восточной Украине (продолжение европейских неолитических традиций мотыг с втульчатой роговой муфтой), через похожие орудия кировского типа «бабинского» времени, концентрирующихся в Прикарпатье и на правобережье Среднего Поднепровья, и плоские топоры с закраинами типа «Гродница» Тшинецкого культурного круга, представляющие вместе с мотыгами-топорами-кельтами марьяновского типа традиции, на базе взаимодействия которых в восточной части лесного варианта этого круга начинается в целом формирование «сейменской» культурной

традиції абашевської культури, включеної в той же круг і мігруючої на схід¹⁰. Не зовсім ясно, що типологічно роднить сейменські наконечники копій саме з унетичкими, з типом Бабін... Якщо максимальне розширення пера ближче к втулке, то така принципова схема незвичайно широко розповсюджена в часі і просторі¹¹. Шукає єдиний центр походження останньої – завдання, на мій погляд, небагаторазова. Подібні очертання присущі і наконечнику коп'я з Кировського кладу, а от наконечникам дремайловського типу Північного Причорномор'я (в відповідності з моїм, в частині, розумінням), в якості початкового етапу еволюції яких В. І. Клочко чому-то розглядає перший (центральноевропейського типу), – максимальне розширення пер'єв в середніх частинах¹². Багато кельти з литою втулкою сейменського типу сближає з плоскими топорами типу «Гродниця» наявність закраїн¹³. Но хронологічне співвідношення між географічно взаємодалежними сейменськими кельтами і внекомплексними знахідками (во всякому випадку, з України) згаданих плоских топоров¹⁴ вкрай малі й не можуть вважатися встановленими. Сейменсько-турбинські мотыги, якщо б ні було їх походження, В. І. Клочко, в відміння від географічно далеких, чому-то не розглядає в одному типологічному ряду з сейменськими кельтами (хоча і згадує¹⁵). Но, незалежно від походження сейменсько-турбинської металургії¹⁶, мені достовірно невідомі більш давні ушкові кельти і наконечники копій, ніж турбинські¹⁷. І якщо в більш західних регіонах знахідки близьких по часу ушкових наконечників значно менш численні, а кілька більш пізніх ушкових наконечників і кельти вже не рідкість, то неужели відповідний феномен ніяк не пов'язаний з походженням з сейменсько-турбинським фактором (особливо якщо визнати думку В. С. Бочкаревої про те, що ушки вперше були задумані для кріплення підвесок-украшень)?¹⁸ Приблизно те ж саме може стосуватися і к орнаменту таких виробів, во всякому випадку, невисоким зигзагом як к традиції металургії¹⁹. Згаданим орнаментом і особливо ушками (но не тільки) представлені східні компоненти і лобойковсько-голоуровського металоконструкції, сформовані в пізній срубній культурі, в т.ч. (ушками і пр.) ранній срубний²⁰. На мій погляд, обґрунтоване думку Д. П. Куштанова про те, що знайдені в Середньому Подніпров'ї готові серпи Середньодніпровського варіанта типу Ібракаєво пізньобабінського часу поставлялися носіями ранньої покровсько-мосоловської срубної культури²¹, можна взагалі

распространить на малочисленные однотипные серпы из комплексов культурного круга Бабино²². Негатив серпа на литейной форме, найденной у с. Вовниги Днепропетровской обл., исходя из многочисленных синхронных довольно строгих аналогий, относится к типу Кундравинская Уральской группы Волго-Уральской серии (соответствующего происхождения), ко времени, в частности, КМК-II²³, по традиционной терминологии, как, на мой взгляд, и один серп из клада «Пятницкое», найденного в Харьковской обл. (другой имеет сходство с одним из серпов типа Еланское Волго-Уральской группы/серии, по классификации В.А. Дергачева и В.С. Бочкарева, что принципиально не противоречит указанной хронологии²⁴, как и другие изделия из клада) и еще два с Харьковщины²⁵. Мнение о распространении в эпоху поздней бронзы прорезных наконечников копий из Северного Причерноморья на восток²⁶, пожалуй, правомерно²⁷. Происхождение полностью литых долот с «глухими» втулками могло не быть моноцентрическим – учитывая, в частности, находку довольно ранней соответствующей литейной формы на поселении Печика (*Pescica-Șanțul Mare*)²⁸, с обеими из известных мне позиций²⁹, полагаю, можно в той или иной мере согласиться.

---

¹ Ключко В. І. Початок металургії доби пізньої бронзи у Східній Європі // VIR BIMARIS. From Kujawy Gradle to Black Sea Steppes. Studies on the Prehistory of the Baltic-Pontic Between-the-Seas. In Recognition of Professor Aleksander Koško. – *Archaeologia Bimaris. Diskusje*. 2019. Т. 5. С. 677-678. См., однако: Дергачев В. А. Металлические изделия. К проблеме генезиса культур раннего гальштата Карпато-Данубио-Нордпонтитского региона. Кишинэу, 1997. С. 16, сн. 4.

² Черниенко Ю. А. Сабатиновская культура в системе древностей бронзового века юга Восточной Европы // *SP*. 2014. №2. С. 32-37; Он же. К вопросу об информативности предметов металлопроизводства для анализа проблем генезиса сабатиновской культуры // *СП*. Вип. XII. 2018. С. 586-589; Он же. Лобойковско-голоуровская металлургия и население степного Дунай-Днестровского междуречья // *Народы и культуры Нижнего Дуная в древности*. Измаил, 2018. С. 101-104.

³ См., напр.: Ключко В. І. Озброєння та військова справа давнього населення України (5000–900 рр. до Р.Х.). Київ, 2006. С. 139-142.

⁴ См., напр.: Там же. С. 141-142, 174; Ключко В. І. Початок металургії... Впрочем, не исключено восприятие населением Северного Причерноморья и соседних территорий, благодаря контактам с сейменско-турбинскими племенами, и каких-то из соответствующих металлургических традиций и технологий (Черниенко Ю. А. Еще раз к вопросу о роли сейминско-турбинского фактора в развитии металлопроизводства эпохи поздней бронзы в

Восточной Европе (на примере наконечников копий и дротиков) // Внешние и внутренние связи степных (скотоводческих) культур Восточной Европы в энеолите и бронзовом веке (V–II тыс. до н.э.). СПб., 2016. С. 113-114.

⁵ См., напр.: Кузьминых С. В. Сейминско-турбинская проблема: новые материалы // КСИА. 2011. Вып. 225. С. 258, 259.

⁶ Ср., напр.: Клочко В. И., Козыменко А. В. Древний металл Украины. Киев, 2017. С. 304, 313 и Черниенко Ю. А. Сабатиновская культура... С. 32-33, 44, 56-57.

⁷ См., напр.: Клочко В. И., Козыменко А. В. Древний металл Украины. С. 303-304, 313; с. 113, илл. 1, 4; с. 154, 155, илл. 9-13; с. 161, илл. 3, 2; с. 304, илл. 13, 3-5; с. 314, илл. 20; с. 346, №682; Клочко В. И. Початок еволюції втульчастих сокир-кельтів бронзової доби на території України // Археологія і давня історія України. 2017. Вип. 2 (23). С. 25, 29; с. 26, рис. 5, 3; с. 27, рис. 6; Він же. Початок металургії... С. 685, 689; с. 687, рис. 11, 1; с. 690, рис. 13, 5; с. 691, рис. 14; Клочко В. И., Козыменко А. В., Гошко Т. Ю., Клочко Д. Д. Эпоха раннього металу в Україні (історія металургії та генезис культур). Київ, 2020. С. 101; с. 89, рис. 55, 4; с. 142, рис. 106, 5.

⁸ Впрочем, выводы на основе картографирования о том, что топоры-мотыги кировского типа концентрируются именно в регионе формирования будущего культурного комплекса Ноуа-Сабатиновка (Клочко В. И. та ін. Эпоха раннього металу... С. 90, 101, 138, 147; с. 91, рис. 58), более характерны для степной зоны (Клочко В. И. Початок металургії... С. 685; с. 691, рис. 14), – сильное преувеличение.

⁹ См., напр.: Клочко В. И., Козыменко А. В. Древний металл Украины. С. 285, 287, 290-294, 296-309, 312, 313; Клочко В. И. Початок металургії... С. 677, 684-686, 689-692; Клочко В. И. та ін. Эпоха раннього металу... С. 11, 15, 21, 23, 26, 29-34, 37, 39-41, 46, 48, 50, 52, 53, 56, 59, 62-64, 72, 73, 75, 80-83, 94, 98-99, 103, 118, 124, 125, 127, 130-131, 134-138, 140, 143-148; с. 142, рис. 106, 1, 2.

¹⁰ См., напр.: Клочко В. И. Початок металургії... С. 678-683, 685-692; Клочко В. И. та ін. Эпоха раннього металу... С. 83-91, 98-101, 107-112, 137-138, 140, 146-147; с. 142, рис. 106, 1, 2.

¹¹ См., напр.: Черных Е. Н. Древняя металлообработка на Юго-Западе СССР. Москва, 1976. С. 98, 100.

¹² См., напр.: Клочко В. И., Козыменко А. В. Древний металл Украины. С. 306-307; с. 113, илл. 1, 10; с. 160, илл. 1, 1, 2; с. 168, илл. 31; с. 307, илл. 16, 3; ср.: Черниенко Ю. А. Еще раз к вопросу о роли ... С. 116.

¹³ См., напр.: Клочко В. И. Початок металургії... С. 690, рис. 13, 2.

¹⁴ См., напр.: Клочко В. И., Козыменко А. В. Древний металл Украины. С. 130, 309.

¹⁵ Клочко В. И. Початок металургії... С. 689.

¹⁶ См., напр., концепцию, учитывающую, в частности, находку литого втульчатого копья в афанасьевском погребении в Минусинской котловине, могущего «служить, до определенной степени, прототипом классическим сейминско-турбинским копьям»: Григорьев С. А. Древние индоевропейцы.

Челябінськ, 2015. С. 198, 205, 207, 218-225, 239. Но настораживає мненіє автора о розпространенні сейменско-турбінських традицій злишком далеко на захід.

¹⁷ См. также, напр.: Бочкарев В. С. О функциональном назначении петель-ушек у наконечников копий эпохи поздней бронзы Восточной Европы и Сибири // *Археолог: детектив и мыслитель*. СПб., 2004. С. 390-391, 396, 403; Ушурелу Е. Генезис и эволюция двушковых топоров-кельтов Восточной Европы эпохи поздней бронзы // *Revista Arheologică*. 2010. S.n., vol. V, nr. 1. S. 22, 57; ср.: Клочко В. И., Козыменко А. В. Наш недавний бронзовый век. Киев, 2011. С. 156; с. 27, илл. 24; Клочко В. И., Козыменко А. В. Древний металл Украины. С. 302; с. 93, илл. 11.

¹⁸ См., напр.: Черниенко Ю.А. Еще раз к вопросу о роли ... С. 113-116.

¹⁹ Ср., напр.: Черных Е.Н., Кузьминых С.В. Древняя металлургия Северной Евразии (сейминско-турбинский феномен). Москва, 1989. С. 48, рис. 10, 6, 7; с. 50, рис. 12, 6; с. 56, рис. 18, 2; с. 74, рис. 34; с. 83, рис. 43, 3; с. 86, рис. 46, 1 и Клочко В.И. Озброєння та військова справа... С. 162, рис. 62, 1-3; с. 217, рис. 75, 1; с. 220, рис. 78, 8; с. 228, рис. 86, 2; с. 230, рис. 88, 9; с. 231, рис. 89, 3, 10, 11; с. 261, рис. 104.

²⁰ См., напр.: Черниенко Ю. А. Еще раз к вопросу о роли... С. 113-114; Бочкарев В. С. К вопросу об использовании серпов и серповидных орудий в степных (скотоводческих) культурах эпохи поздней бронзы Восточной Европы // *РАЕ*. 2012. № 2. С. 197-201; Черниенко Ю. А. О двух традициях производства металлических бритв с раздвоенными или усеченными концами в бронзовом веке // *Епінак*. 2020. № 1 (29). С. 369; ср., напр.: Клочко В. И. Озброєння та військова справа... С. 142, 145-146; Клочко В. И., Козыменко А. В. Наш недавний бронзовый век. С. 162; Клочко В. И., Козыменко А. В. Древний металл Украины. С. 304, 311-313; Клочко В. И. Початок еволюції... С. 28, 29.

²¹ См., напр.: Куштан Д. Ранние металлические серпы и кельты эпохи бронзы на территории Среднего Поднепровья // *Revista Arheologică*. 2013. S.n., vol. IX, nr.1. S. 131-134, 136-140.

²² Ср.: Клочко В. И., Козыменко А. В. Древний металл Украины. С. 303, 305-306, 308; с. 113, илл. 1, 1-3; с. 346, №№683-685; Клочко В. И. та ін. Епоха раннього металу... С. 80, 83, 98-99, 138, 147; с. 89, рис. 55, 1-3; с. 92, рис. 59, 3; с. 97, рис. 64, 1, 5.

²³ Дергачев В. А., Бочкарев В. С. Металлические серпы поздней бронзы Восточной Европы. Кишинев, 2002. С. 3, 5, 27-30, 43-47, 58, 298, 307, 308, 334-344; с. 12-13, рис. 1, II, 1, 13; с. 16-17, рис. 2; с. 19, 21, 22, карт. 1, Ab, Ja, Kl, Ks, Mu, Og, Uk; с. 22, 24-25, карт. 2, 98, 99, 106, 107, 111, 123; с. 42, карт. 4, 2; с. 48, табл. 8, 120-123; с. 299, карт. 38, 1B; с. 325, рис. 57, 93, 108.

²⁴ См.: Там же. С. 3, 5, 115, 311, 325-326, 345; с. 12, рис. 1, I, 8; с. 16-17, рис. 2; с. 114, табл. 39, 517.

²⁵ Ср.: Клочко В. И. Початок металургії... С. 681; с. 680, рис. 3, 1, 2; Клочко В. И., Козыменко А. В. Древний металл Украины. С. 82-83, 299; с. 87,

илл. 16; 17; Ключко В. І. та ін. Епоха раннього металу... С. 104, 110-111; с. 105, рис. 69.

²⁶ Ключко В. І. Озброєння та військова справа... С. 251, 252.

²⁷ Ср., напр.: Бочкарев В. С. О функциональном назначении петель-ушек... С. 398, 407; Он же. К вопросу об использовании серпов... С. 199-200.

²⁸ См., напр.: Găvan A. Metalurgia tell-urilor epocii bronzului din vestul României (II) // Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis. 2013. Vol. 5. S. 142, 148, 159, 164, 171; s. 146, tab. 1; s. 186, pl. VIII, 2.

²⁹ См., напр.: Uşurelu E. Apariția și evoluția dărilor cu toc de înmănușare longitudinal în epoca bronzului din Europa de Est // Revista Arheologică. 2010. S.n., vol. VI, nr.2. S. 5-23; Ключко В. И., Козыменко А. В. Древний металл Украины. С. 297, 299, 303-304, 310, 313; с. 74, илл. 13; с. 78, илл. 1; с. 79, илл. 3; с. 82, илл. 1, 3, 4; с. 86, илл. 15; с. 113, илл. 1, 5; с. 114, илл. 2; 3; с. 142, илл. 8; 9; с. 148, илл. 1; с. 149, илл. 7-9; с. 304, илл. 13; с. 305, илл. 14, 5; с. 314, илл. 20; с. 315, илл. 22; с. 318, илл. 25; с. 341, № 844; с. 346, № 680; Ключко В. І. Початок еволюції... С. 28, рис. 6.

Д. М. Янов, І. В. Корпусова (Одеса)

РОСІЙСЬКІ СРІБНІ МОНЕТИ XIV–XX ст. В КОЛЕКЦІЇ ОДЕСЬКОГО АРХЕОЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ: ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД

Більша частина монет, які зберігаються в Одеському археологічному музею НАН України (далі – ОАМ), була сформована за часів існування Одеського товариства історії та старожитностей (1839–1922 рр.)¹. Після Другої світової війни, внаслідок втрати попередньої інвентарної документації, усім монетам були присвоєні нові інвентарні номери. В 1989 р. в музеї було створено відділ нумізматики і тореvтики. Тоді ж усі срібні монети та нагородні знаки були умовно поділені на окремі одиниці зберігання (колекції). Зокрема, було сформовано колекції монет Давньої Греції, Давнього Риму, Сходу, Росії, Західної Європи, Візантії, медалей та нагородних знаків. До колекції монет Росії увійшли випуски удільних князівств та вічових республік Північно-Східної Русі, Великого князівства Московського, Російського царства, Російської імперії та СРСР. Окрім того, у цій колекції зберігаються монетно-вагові злитки-гривні², а також срібники Володимира Великого та Ярослава Мудрого³, які не були включені до переліку монет у цій статті⁴.

Серед усіх колекцій срібних монет ОАМ колекція російських монет є найбільшою за чисельністю (4655 екз.). Втім, опублікована

Перелік скорочень**Список сокращений****Abbreviations**

AB – Археологические вести

АДУ – Археологічні дослідження на Україні

АИМ – Археологические исследования в Молдавии. Кишинев, Штиинца.

АИУ – Археологические исследования на Украине

АКМ – Археологические культуры Молдавии. Кишинев, Штиинца.

АО – Археологические открытия

АП – Археологічні пам'ятки

БАЭ – Бугская археологическая экспедиция

БФ – Боспорский феномен

ВДИ – Вестник древней истории

ВХНУ – Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна

ДАОО – Державний архів Одеської області

ДП – Древнее Причерноморье. Одесса.

ЖМНП – Журнал Министерства народного просвещения

ЗОО – Записки Одесского археологического общества

ЗООИД – Записки Одесского общества истории и древностей

ИА АН УССР – Институт археологии Академии Наук УССР

ІА НАН України – Інститут археології Національної академії наук України

ИГАИМК – Известия Государственной академии истории материальной культуры

ИИАК (ИАК) – Известия императорской археологической комиссии.

ИИМК АН СССР – Институт истории материальной культуры Академии Наук СССР

ИРАИМК – Известия Российской академии истории материальной культуры

КККТ – Культурний комплекс Кукутень-Трипілля

КСИА – Краткие сообщения Института археологии

КСОГАМ – Краткие сообщения Одесского государственного археологического музея

МАПП – Матеріали з археології Північного Причорномор'я

МАСП – Материалы по археологии Северного Причерноморья

МГУ – Московский государственный университет

МИА – Материалы и исследования по археологии СССР

НА ІА НАНУ – Научный архив Института археологии Национальной Академии Наук Украины

- НБУВ – Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського
НГУ – Николаевский государственный университет
НИЦ – Научно-исследовательский центр
НКМ – Николаевский краеведческий музей
НО – Надписи Ольвии (1917-1965). М., 1965.
НС – Нумизматика и сфрагистика
НЭ – Нумизматика и эпиграфика
ОАМ НАН України – Одеський археологічний музей Національної академії наук України
ОНУ імені І.І. Мечникова – Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
РА – Российская археология
РАЕ – Российский археологический ежегодник. Санкт-Петербург.
СА – Советская археология
САИ – Свод археологических источников.
СП – Стародавнє Причорномор'я. Одеса
СХМ – Сообщения Херсонского музея
Тр. ГЭ – Труды Государственного Эрмитажа.
AGZ – Akta Grodzkie i Ziemskie: dokumenty. Lwów,
AHME – Analecta hymnica medii aevi
CIL – Corpus Inscriptionum Latinarum
IGBR – Mihailov G. Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae. Serdicae, 1970. Vol.1. Ed.2.
IOSPE, I² (*IPE I*²) – Latyshev V. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae. Petropolis, 1916. Vol.1. Ed.2.
JRA – The Journal of Roman Archaeology
JRS – The Journal of Roman Studies
MPH – Monumenta Poloniae Historica
MS – manuscript – рукопис, манускрипт
RIC – The Roman Imperial Coinage. Зокрема: RIC II – Roman Imperial Coinage. Volume 2: Vespasian to Hadrian / Ed. Mattingly H., Sydenham E. A. London, Spink & Son, 1926.
SNG – Sylloge Nummorum Graecorum
SP – Stratum plus
ZDM – Zbiór dokumentów małopolskich / Wyd. I. Sułkowska–Kuraś i S. Kuraś. Wrocław
ZfN – Zeitschrift für Numismatik

<i>Зміст</i>	<i>Содержание</i>	<i>Contents</i>
<i>Немченко І. В.</i> 100-річчя Петра Йосиповича Карышковського (1921–1988).....		5
<i>Демин О. Б.</i> Путь к античной нумизматике: формирование научных интересов П. О. Карышковского		14
<i>Сапожников И. В.</i> К 100-летию профессора П. О. Карышковского: жизнь и творчество по сокращенной программе.....		21
<i>Избаи-Гоцкан Т. А., Колесниченко Е. А.</i> К вопросу о творческом наследии Петра Осиповича Карышковского		33
<i>Агульников С.</i> Комрат-ХV – новое поселение античного периода в Буджакской степи.		37
<i>Ardeț A.</i> A new reinterpretation of a type of North Pontic amphora discovered in Dacia at Drobeta.....		45
<i>Белецкая О. В.</i> «Czarnigrod, ubi Dniestr fluvius dictus mare intrat...» (Черный город в XIV-XVI вв.)		48
<i>Bodzek J.</i> Coins struck in the Black Sea Region donated by Stanislaw Mineyko in the collection of the National Museum in Krakow		57
<i>Бодзек Я., Мызгин К.</i> По разным сторонам стены: находки монет Боспорского царства на Верхнегерманском и Ретийском Лимесе....		61
<i>Булатович С. А.</i> Колхидки в собрании Одесского археологического музея		71
<i>Бурдо Н. Б.</i> 100-річний ювілей Марії Гімбутас		76
<i>Відейко М.Ю.</i> «Усатівські війни»: пошуки супротивника.....		83
<i>Главенчук А. В.</i> Объекты зооморфной скульптуры и технология их изготовления на позднепалеолитическом поселении Анетовка 2		89
<i>Головка О. Б.</i> Битва на р. Мозгава 13 вересня 1195 р. (причини, хід і наслідки конфлікту)		96
<i>Гордієнко Д. С.</i> Трансформації в українській торгівлі пізнього середньовіччя за дослідженнями Михайла Грушевського		103

<i>Гребенников В. Б.</i> История исследований поселений бронзового века в Нижнем Побужье.....	110
<i>Гребцова И. С.</i> Картины голландского караванджиста Геррита ван Хонтхорста в европейских музеях	116
<i>Грицюта О. О.</i> Експериментальні дослідження на базі Анетівської палеолітичної експедиції протягом польового сезону 2020 р.....	127
<i>Гуменний В. Л.</i> «ARMENIA...IN POTESTATEM P. R. REDACTAE»: Вірменія в контексті репрезентації римської політики на Сході в добу Траяна.....	132
<i>Демчук С. А.</i> Еразм Роттердамський, «Світське застілля» та «реформа» бенкету	138
<i>Димидюк Д. А.</i> Наконечник важкого списа з території Двіну (X–XIII ст.).....	145
<i>Добролюбский А.О., Смирнов И.А.</i> «...Что тут хан имел в виду...»?	150
<i>Зелинский А. Л.</i> Антиох II и Родос во время II Сирийской войны: возможная цель военного альянса.....	158
<i>Иванова С. В., Красножон А. В.</i> Археологические поиски Хаджибейского замка.....	164
<i>Івлєв К. О., Сорочан С. Б.</i> Про типову кар'єру вченого ромєя XV ст. (за матеріалами сатиричного діалогу «Мазаріс»).....	173
<i>Кахидзе Э.</i> Исторические данные о крепости Апсар.....	179
<i>Кіосак Д.</i> До абсолютної хронології найсхідніших поселень культури лінійно-стрічкової кераміки	187
<i>Козленко Р. О.</i> Монети ранньої Римської імперії в Ольвії: динаміка надходження	197
<i>Колесниченко А. М.</i> Нові черняхівські поселення на Кривоозерщині.....	206
<i>Croitoru C.</i> The <i>Venus pudica</i> Phenomenon (I). ITS beginnings.....	214
<i>Лагодич В.Ю., Овсінський Ю.В.</i> Зовнішньополітичні відносини Аварського каганату та Візантійської імперії у VI-VII ст.	219

<i>Левченко В. В.</i> З історії конфліктів у співтоваристві українських археологів наприкінці 1910-х – на початку 1920-х рр.....	225
<i>Лиман С. И.</i> Анализ средневековых источников в публикации К. П. Пауловича «Конспект, или краткое изложение дипломатики вообще» (1829)	231
<i>Ліхтей І. М.</i> Протидія чеського короля Вацлава I монголо-татарській загрозі у 1241 році.....	237
<i>Лобанова М. А.</i> Реконструкція плану трипільського поселення Сабатинівка I за архівними матеріалами.....	244
<i>Луговий О. М.</i> Ще раз про Маврокастрон та Аспрокастрон. «Чорне» ім'я «Білої» фортеці?	252
<i>Майборода П. А., Волканов С. И.</i> Римский эпос о Пунической войне: попытка перевода и комментария к книге II (1-60) Силия Италика	261
<i>Масюта Д. А., Пиструил И. В.</i> Археологические разведки вблизи парка «Дюковский сад» в г. Одессе	270
<i>Mercer M.</i> The Tower of London during the Wars of the Roses: The Bastard of Fauconberg's attempted attack of May 1471	278
<i>Милашевський О. С., Головка С. В.</i> Поселення черняхівської культури Лозувата-1 Ульянівського району Кіровоградської області.....	286
<i>Николаев Н. И.</i> Ольвийские «борисфены»: П. О. Карышковский или В. А. Анохин?	290
<i>Одрін О. В.</i> Грецькі <i>eschatia</i> і аграрна історія полісів Північної Надчорноморщини	299
<i>Охотников С. Б.</i> Научные археологические общества в Одессе.....	306
<i>Охріменко О. С.</i> Молитва ангелу-охоронцю з французького Часослова XIV ст. з колекції НБУВ.....	312
<i>Паламарчук С. В.</i> Об античных предшественниках городов левобережья Нижнего Дуная в Одесской области	316
<i>Пересунчак О. С.</i> Березівка III – пам'ятка білозерської культури на Середньому Побужжі	325
<i>Пилипчук Я. В.</i> Социальная терминология и властные структуры в истории Кавказской Албании	329

<i>Попова Т. Н.</i> Бициллиеведение: имена и смыслы.....	337
<i>Прохненко І. А., Жиленко М. А., Калініченко В. А.</i> Фальшивомонетна справа на Хустському замку	345
<i>Редина Е. Ф., Савельева Е. С.</i> К вопросу о терракотовых «погремушках» Боспора	354
<i>Руссев Н. Д.</i> Денежное обращение и монетные эмиссии правобережного Поднепровья в эпоху Золотой Орды.....	362
<i>Ручинська О. А.</i> Благодіяння ольвійської еліти у перші сторіччя н.е.	369
<i>Савельев О. К.</i> Фрагмент римского фигурного светильника из Тиры.....	374
<i>Сапожников И. В., Синельников А. С.</i> О римских земляных линейных укреплениях и дороге варваров близ Ольвии.....	381
<i>Снытко І. А., Бондаренко А. А., Алексеев А. М.</i> Новая ольвийская бронзовая монета V в. до н.э. из Гилеи	392
<i>Федорук А. В.</i> Битва при Мурсе (351 г.) в освещении риторических произведений цезаря Юлиана	398
<i>Ціватий В. Г.</i> Концепт «конгруентність» у теорії та практиці дипломатії ранньомодерної Європи: інституціональний дискурс	405
<i>Чепіженко В. В.</i> Аристократичні спільноти в Англії XIV ст. (на матеріалах справи геральдичної суперечки Скрупа проти Гросвенора)	411
<i>Черниенко Ю. А.</i> По поводу некоторых разногласий по вопросам истоков позднебронзовой металлургии юга Восточной Европы	419
<i>Янов Д. М., Корпусова І. В.</i> Російські срібні монети XIV–XX ст. в колекції Одеського археологічного музею: загальний огляд	425
<i>Кушнір В. Г., Сминтина О. В.</i> Олександр Миколайович Дзиговський (15.02.1953 – 29.12.2020)	430
Перелік скорочень	436

Наукове видання

Головний редактор
Нємченко Ірина Вікторівна

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я
Випуск XIII

В авторській редакції

Підписано до друку 22.02.2021 року
Папір офсетний

Формат 60×84/8
Тираж 100 екз.

Друк офсетний
Замовлення № 20

Видавництво тов «Удача», Свідоцтво ДК № 4241 від 23.12.2011р.
м.Одеса, вул. Гаванна, 3 тел. (048) 726-54-37, e-mail: mostik-1@ukr.net